

University of Groningen

Onderweg naar het Godsrijk

Labuschagne, C.J.

Published in:
EPRINTS-BOOK-TITLE

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
1994

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Labuschagne, C. J. (1994). Onderweg naar het Godsrijk. In *EPRINTS-BOOK-TITLE* Faculty of Theology and Religious Studies, University of Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

7. Onderweg naar het Godsrijk

[De geboden als wegwijzing](#)

[De inbreng van de profeten](#)

[Profielschetsen van de ideale gevolmachtigde Gods](#)

[Jezus als Gods Gevolmachtigde](#)

[De rol van joden en christenen](#)

[Zin en onzin rond het Koninkrijk van God](#)

[Mijn beeld van Jezus](#)

De geboden als wegwijzing

Het bedenken en formuleren van wetten en voorschriften is mensenwerk. Dit geldt ook voor de bijbelse geboden, die als *Gods* geboden worden aangeduid. Hun goddelijke karakter ontlene ze volstrekt niet aan het feit dat ze op een wonderbaarlijke wijze door God zelf werden geformuleerd en gedicteerd, maar aan het *geloof* van priesters en profeten dat zij de geboden namens God onder woorden brachten.

Het is niet toevallig dat de deuteronomistische geschiedschrijver, zoals we boven geconstateerd hebben, de geboden voor Noach, Abraham en Mozes in zijn leerverhaal van Israël presenteert als woorden van God. Door ze op deze wijze te formuleren geeft hij uitdrukking aan zijn geloof dat ze van God afkomstig zijn en dat ze daarom met het hoogst denkbare gezag bekleed zijn.

Dit geldt met name voor de decaloog (de Tien Woorden, beter bekend als de Tien Geboden), die het volk van Godswege als een verplichting in het kader van een verbintenis wordt opgelegd. De decaloog wordt namelijk voorgesteld als door God JHWH persoonlijk vanaf de berg Sinaï ten overstaan van Israël geproclameerd en als door hemzelf op twee stenen tafelen geschreven (Deuteronomium 4:12-14; vergelijk ook 10:1-5 en Exodus 24:12):

Toen sprak de HEER tot u vanuit het vuur.

U hoorde een stem spreken, maar een gedaante zag u niet; er was alleen die stem.

Hij maakte de regels van het verbond bekend, de tien geboden.

Hij schreef ze op twee stenen platen en eiste dat u zich eraan zou houden.

Mij droeg de HEER toen op om u de wetten en regels te leren die u moet nakomen in het land aan de overkant, dat u in bezit zult nemen.

Hieruit blijkt dat de deuteronomische auteur de hoogheilige Tien Geboden, de grondslag van de verbintenis tussen God JHWH en Israël, duidelijk onderscheidt van de ‘wetten en regels’ die Mozes in

opdracht van JHWH het volk moet leren, die we ‘de leer van Mozes’ kunnen noemen. Van deze leer wordt gezegd dat hij ze niet van zichzelf heeft, maar van God medegedeeld heeft gekregen. In Deuteronomium 5:30-31 laat de auteur Mozes tegen het volk zeggen:

En de HEER vervolgde: ‘Stuur hen nu maar terug naar hun tenten.

Maar jij moet hier blijven, bij mij, dan zal ik jou alle geboden, wetten en regels bekendmaken die je hun moet leren en die zij moeten naleven in het land dat ik hun in bezit zal geven.’

Er wordt theologisch dus principieel verschil gemaakt tussen de *Tien Geboden* als de normatieve goddelijke grondregels, en *de leer van Mozes* als de normvormende priesterlijke leertraditie. Het eerste wordt opgevat als iets dat absoluut vastligt, terwijl het laatste als levende, evoluerende leertraditie een zaak is die in beweging is en de mogelijkheid heeft gewijzigd, aangepast en uitgebreid te worden.

Voor dit cruciale onderscheid, zie mijn bijdrage ‘Gebod en zedelijk handelen’ in *Rondom het Woord* 16 (1974), blz. 95-108, herdrukt in de Bundel *Eigentijds verstaan van de Bijbel*, Kampen 1974, blz. 101-114. Zie nu ook de paragraaf ‘Het ene gebod is het andere niet: een verschil in status’, in *Zin en onzin rond de Bijbel*.

Door deze constructie wordt de wegwijzing die zich op basis van de Tien Geboden evolueert, tot een levende wegwijzing die zelf onderweg is en al zoekende de weg wijst. Zo wordt in principe voorkomen dat de dynamische ‘wegwijzing van Mozes’ tot een statische, monolithische leer verstart. Daarbij zou God als het ware worden vastgepind op eenmaal geformuleerde menselijke inzichten. Er komt zo ruimte voor kritiek op achterhaalde standpunten en voor nieuw verworven kennis van de wil van God.

Theologisch gesproken: God behoudt daardoor de vrijheid zijn wegwijzing in de wereld door zijn Geest te begeleiden en bij te stellen, en om zijn woordvoerders in staat te stellen zonodig op eerdere uitspraken terug te komen. Deze dynamische wegwijzing wordt trouwens in het boek Deuteronomium exemplarisch in praktijk gebracht, omdat het boek de literaire vorm heeft van een serie toespraken van Mozes waarin hij oude gedragsregels actualiserend herformuleert – vandaar de naam van het boek, die ‘tweede (of herhaalde) wegwijzing’ betekent.

In weerwil van de grote zorg waarmee men de leer van Mozes als de enig legitieme wegwijzing omringde, haar veilig stelde en intact hield – er mocht niets aan veranderd worden volgens

Deuteronomium 4:2 – is men noch in het oudtestamentische JHWH-geloof noch in het latere jodendom ooit gekomen tot het formuleren van een vaststaande leer in dogmatische zin. Kenmerkend voor het jodendom is zijn *zoekende wegwijzing*, waarbij verschillende meningen naast elkaar mogen staan (wat trouwens ook voor de vier evangeliën geldt!) en waarbij men beseft *de* waarheid niet in pacht te hebben. Daarom is de idee van een rechte leer, die in het christendom veel kwaad heeft aangericht en waardoor veel onschuldig bloed is vergoten, vreemd aan het jodendom. Het gaat per slot van rekening niet om de leer maar om het leven en de manier van leven.

Wat moeten we nu vanuit een historisch oogpunt denken van de voorstelling die de deuteronomistische geschiedschrijver geeft van de totstandkoming van de mozaïsche wegwijzing? Het hele complex van oud-Israëlitische geboden en voorschriften wordt immers door hem aan Mozes toegeschreven, die het op de berg Sinai van God JHWH te horen zou hebben gekregen. Als we maar niet denken dat we met deze voorstelling van zaken te maken hebben met de feitelijke, historische toedracht van zaken. De ontstaansgeschiedenis van de boeken Genesis tot 2 Koningen leert ons dat dit groots opgezette literaire werk pas in de Babylonische ballingschap zijn beslag heeft gekregen.

Het was de bedoeling van onze auteur om alle leef- en gedragsregels en priesterlijke voorschriften die in de loop der eeuwen in Israël zijn ontstaan, te ordenen en systematisch in kaart te brengen. Door ze als een door God zelf aan Mozes ‘geopenbaarde’ wegwijzing te presenteren, kende hij aan deze verzameling het hoogst mogelijke gezag toe en maakte hij ze als goddelijke wegwijzing bindend voor heel Israël.

Meer dan dit – en dat is heel veel! – moeten we er niet achter zoeken. Het gaat om niets meer, maar ook niets minder dan een theologische constructie. Wie in dit verband ongenueanceerd spreekt over ‘de tora die op de Sinai aan Israël werd gegeven’, dient te beseffen dat zo’n quasi-historische uitspraak in hoge mate misleidend is en dat daarmee een zeer ongelukkig godsbeeld wordt opgeroepen: het beeld van een God die eens en voor altijd geboden en voorschriften heeft gedictieerd, die voor alle tijden moeten gelden.

Deze voorstelling van zaken doet volstrekt geen recht aan de oudtestamentische conceptie van God de HEER die met Israël onderweg is in de wereld en door priesters en profeten met het volk in dialoog blijft. De oudtestamentische goddelijke wegwijzing is een voortgaande wegwijzing. We kunnen een parallel trekken tussen de *voortgaande schepping*, Gods *voortgaande heerschappij* en *voortgaande wegwijzing*.

De inbreng van de profeten

In de voortgaande wegwijzing speelden de oudtestamentische profeten naast de priesters en de wijsheidsleraren een cruciale rol. Hun profetieën waren bedoeld concrete wegwijzing voor het heden te zijn. Het is daarom onjuist om bij het horen van het woord *tora* (= wegwijzing) uitsluitend te denken aan de priesterlijke *tora* die we in de boeken Exodus – Deuteronomium aantreffen. Want alle andere vormen van ‘leer’ in het Oude Testament, het onderricht van de ouders, de wijsheid van de leraar en het ‘woord’ van de profeet, werden als *tora* aangeduid en als ‘wegwijzing’ verstaan.

Zo werd de hele oudtestamentische Heilige Schrift vaak als *tora* aangeduid, zowel in het jodendom van de bijbelse tijd als in de evangeliën en bij Paulus. Het is pas in latere tijd dat het woord *tora* in gebruik is gekomen als de specifieke aanduiding van de Pentateuch, de eerste vijf boeken, waarbij de meer omvattende betekenis jammer genoeg verloren is gegaan.

De bijdrage van de profeten aan de wegwijzing in de naam van God JHWH ligt vooral daarin dat ze hun tijdgenoten bij de essentie van hun geloof bepaald hebben en hen telkens herinnerd hebben aan de dingen

waar het eigenlijk om gaat. We hoeven maar te denken aan profetische uitspraken als in Amos 5:21-24 (hier geciteerd in de vertaling van de NBG):

Ik haat, Ik veracht uw feesten en kan uw samenkomsten niet luchten.

*Ja, als gij Mij brandoffers brengt, en uw spijsoffers, heb ik daaraan geen welgevallen,
en uw vredeoffer van mestkalveren wil Ik niet aanzien.*

Doe van Mij weg het getier van uw liederen; het getokkel van uw harpen wil Ik niet horen.

Maar laat het recht als water golven, en gerechtigheid als een immervloeiende beek;

en Hosea 6:6:

*In liefde heb Ik behagen en niet in slachtoffer,
in kennis van God en niet in brandoffers;*

en Jesaja 1:16b-17:

*Wast u, reinigt u; doet uw boze daden uit mijn ogen weg;
houdt op kwaad te doen; leert goed te doen;
tracht naar recht; houdt de geweldenaar in toom;
doet recht aan de wees, verdedigt de rechtszaak der weduwe;*

en verder Jeremia 22:3:

*Zo zegt de HEER: doet recht en gerechtigheid; bevrijdt de beroofde uit de macht van de
verdrukker; doet de vreemdeling, wees en weduwe schade noch geweld aan
en vergiet geen onschuldig bloed op deze plaats;*

en Micha 6:8:

*Hij heeft u bekendgemaakt, o mens, wat goed is en wat De HEER van u vraagt: niets anders dan
recht te doen en getrouwheid lief te hebben en ootmoedig te wandelen met uw God;*

en ten slotte Zacharia 7:9:

*Zo zegt de HEER der heerscharen: spreekt eerlijk recht en bewijst elkander liefde en barmhartigheid;
verdrukt weduwe noch wees, bijwoner noch arme, en beraamt niet in uw hart elkanders onheil!*

De hartstochtelijke oproep recht en gerechtigheid te doen, barmhartigheid en liefde te betrachten en naar de zwakken in de samenleving om te zien, loopt als een rode draad door de profetische wegwijzing. Waar aan deze oproep met concrete daden gehoor wordt gegeven, wordt de heerschappij van God gerealiseerd.

Om er nu achter te komen hoe men in de oudtestamentische tijd zich de realisering ervan in de praktijk heeft voorgesteld, moeten we de verwachtingen betreffende het optreden van een door God daartoe gevolmachtigde persoon in ogenschouw nemen. Deze *verwachtingen* werden in het Oude Testament geformuleerd in de vorm van *profielschetsen* van de ideale gevolmachtigde Gods.

Ik spreek in dit verband nadrukkelijk van *verwachtingen* en *profielschetsen* om de ongelukkige term ‘voorspellingen’ te vermijden. Deze term geeft aanleiding tot het misverstand als zouden de oudtestamentische profeten de ‘komst’ van de messias hebben voorspeld. De profeten waren alles behalve ‘voorspellers’ van de toekomst. Zie hierover de paragraaf ‘De aard van de Bijbelse profetie’ in *Zin en onzin rond de Bijbel*.

Dat deze verwachtingen in de nieuwtestamentische tijd als ‘vervuld’ werden beschouwd, betekent nog niet dat we met voorspellingen te maken hebben. Ook een verwachting kan ‘vervuld’ worden.

Profielschetsen van de ideale gevolmachtigde Gods

Voor de invulling van een profielschets van zo’n Gevolmachtigde knoopten de oudtestamentische auteurs primair aan bij het koningschap en de daaraan verbonden idealen. De koning gold als een *mâsjiach*, letterlijk: ‘gezalfd’, de door God gevolmachtigde theocratische vorst die hem en zijn heerschappij op aarde representeert. In deze hoedanigheid beschouwde men hem als ‘*zoon van God*’ (Psalm 2:7). Deze titel werd in het oude Israël nimmer in fysieke zin opgevat als aanduiding van een uit God geboren bovennatuurlijk wezen, maar werd steeds verstaan als een titel die de bijzondere relatie van de koning met God uitdrukt: hij staat heel dicht bij God. In tegenstelling tot de heidense wereld waarin koningen óf als goden werden beschouwd óf werden vergoddelijkt, bleef men in Israël de koning zien als een gewone, feilbare mens van vlees en bloed.

Het is pas in de eerste twee eeuwen voor het begin van onze jaartelling dat de ideale Gevolmachtigde van God – ook aangeduid als ‘*de zoon des mensen*’ – werd beschouwd als ‘Zoon van God’, of als ‘Zoon van de Allerhoogste’, in de zin van een preëxistent ‘hemels wezen’ (die vóór zijn geboorte reeds ‘bestond’). Deze opvatting zou later in bepaalde teksten van het Nieuwe Testament gaan doorwerken.

Als het goed is, zo geloofde men, is de koning toegerust met de *Geest van God*, waardoor hij zich dient te laten leiden. Van koning David, die als Israëls ideale koning werd beschouwd, wordt gezegd dat vanaf de dag van zijn zalving ‘de Geest van JHWH hem aangreep’ (1 Samuël 16:13). In tegenstelling tot Saul, van wie Gods Geest geweken was volgens de geschiedschrijver, ontving David deze Geest.

Het ideale koningschap is in het oude Israël voorgesteld als de regering van een vorst die zich inzet voor barmhartigheid, gerechtigheid en vrede, en ervoor zorgt dat de zwakken in de samenleving beschermd worden en tot hun recht komen.

Dit ideaal wordt in het gebed voor de koning in Psalm 72, die met koning Salomo in verband wordt gebracht, indrukwekkend onder woorden gebracht (de verzen 1-4 en 12-14):

*Geef, o God, uw wetten aan de koning,
uw gerechtigheid aan de koningszoon.
Moge hij uw volk rechtvaardig besturen,
uw arme volk naar recht en wet.
Mogen de bergen vrede brengen aan het volk
en de heuvels gerechtigheid.
Moge hij recht doen aan de zwakken,
redding bieden aan de armen,
maar de onderdrukker neerslaan...
Hij zal bevrijden wie arm is en om hulp roept,
wie zwak is en geen helper heeft.
Hij ontfermt zich over weerlozen en armen,
wie arm is, redt hij het leven.
Hij verlost hen van onderdrukking en geweld,
hun bloed is kostbaar in zijn ogen.*

De koning werd immers beschouwd als degene die gestalte geeft aan de heerschappij van God in een op recht en gerechtigheid en barmhartigheid gebaseerd vrederijk.

In tijden van grote nood, met name wanneer de fungerende koning heeft gefaald, werd de geboorte van een koningskind beschouwd als een teken dat er een betere tijd gaat aanbreken. Zo heeft de profeet Jesaja, tijdens een door koning Achaz veroorzaakte crisissituatie, bij de geboorte van het prinsje Hizkia de beroemde profetie uitgesproken (Jesaja 9:5-6):

*Een kind is ons geboren,
een zoon is ons gegeven;
de heerschappij rust op zijn schouders.
Deze namen zal hij dragen: Wonderbare raadsman,
Goddelijke held, Eeuwige vader, Vredevorst.
Groot is zijn heerschappij,
aan de vrede zal geen einde komen.
Davids troon en rijk zijn erop gebouwd,
ze staan vast, in recht en gerechtigheid,
van nu tot in eeuwigheid.
Daarvoor zal hij zich beijveren,
de HEER van de hemelse machten.*

Deze profielschets die Jesaja van de jonge prins als toekomstige koning maakte, werd in latere tijd in messiaanse zin geïnterpreteerd, dat wil zeggen, opgevat als een verwachting betreffende het optreden van een ideale Gevolmachtigde Gods.

Na de ondergang van het rijk van David en van de Israëlitische staat, hoopte men in de herstelbewegingen vooral op de wederoprichting van het rijk van David, en wel door het optreden van een vorst uit het huis van David. Gods Gevolmachtigde diende daarom uit het koningshuis van David afkomstig te zijn.

Profielschetsen van zo'n vorst treffen we in de *echte* messiaanse teksten van het Oude Testament aan, dat wil zeggen, teksten die van meet af aan betrekking hebben op een *toekomstige* Gevolmachtigde Gods.

In tegenstelling tot een aantal teksten die van huis uit niet messiaans zijn, maar in tweede instantie zo werden geïnterpreteerd (Genesis 3:15, 49:10, Numeri 24:17, 2 Samuël 7:1-17, 23:1-7, Jesaja 7:14-16, 9:5-6 en 32:1-8).

Ik noem de voornaamste echte messiaanse teksten, te beginnen met Jeremia 23:5-6:

*De dag zal komen—spreekt de HEER—dat ik aan Davids stam een rechtmatige telg laat ontspruiten,
die als koning een wijs beleid zal voeren en die in het land recht en gerechtigheid zal handhaven.*

Dan wordt Juda verlost en zal Israël in vrede leven.

Zijn naam zal zijn “De HEER is onze gerechtigheid”.

en Jesaja 11:1-5:

Maar uit de stronk van Isai schiet een telg op,

een scheut van zijn wortels komt tot bloei.

De geest van de HEER zal op hem rusten:

een geest van wijsheid en inzicht,

een geest van kracht en verstandig beleid,

een geest van kennis en eerbied voor de HEER.

Hij ademt eerbied voor de HEER;

zijn oordeel stoelt niet op uiterlijke schijn,

noch grondt hij zijn vonnis op geruchten.

Over de zwakken velt hij een rechtvaardig oordeel,

de armen in het land geeft hij een eerlijk vonnis.

Hij tuchtigt de aarde met de gesel van zijn mond,

met de adem van zijn lippen doodt hij de schuldigen.

Hij draagt gerechtigheid als een gordel om zijn lendenen

en trouw als een gordel om zijn heupen.

Deze laatste profielschets bevat elementen die sterk overeenkomen met het beeld dat in Jesaja 59 wordt geschetst van het exemplarisch handelen van God JHWH zelf ter realisering van zijn heerschappij in een

wereld vol onrecht en geweld. Geen wonder, want de Gevolmachtigde van God wordt geacht niet alleen namens God te handelen, maar vooral ook zoals God. Voor God geldt dat 'recht en gerechtigheid de grondslag van zijn troon zijn' en dat 'liefde en trouw voor Hem uitgaan' (Psalm 89:15a, 97:2 en 99:1-5). In de profielschets van Jesaja 61 wordt van Gods Gevolmachtigde verwacht dat hij als Gods dienaar een blijde, hoopgevende boodschap van bevrijding en vrede in deze wereld zal brengen (Jesaja 61:1-3):

*De geest van God, de HEER, rust op mij,
want de HEER heeft mij gezalfd.
Om aan armen het goede nieuws te brengen
heeft hij mij gezonden,
om aan verslagen harten hoop te bieden,
om aan gevangenen hun vrijlating bekend te maken
en aan geketenden hun bevrijding,
om een genadejaar van de HEER uit te roepen
en een dag van wraak voor onze God,
om allen die treuren te troosten,
om aan Sions treurenden te schenken
een kroon op hun hoofd in plaats van stof,
vreugdeolie in plaats van een rouwgewaad,
feestkledij in plaats van verslagenheid.
Men noemt hen 'Terebinten van gerechtigheid',
geplant door de HEER als teken van zijn luister.*

Volgens de evangelist Lukas heeft Jezus na zijn doop en verblijf in de woestijn dit gedeelte in de synagoge in Nazaret voorgelezen om duidelijk te maken dat het op hem betrekking had (Lukas 4:16-19):

*Hij kwam ook in Nazaret, waar hij was opgegroeid, en volgens zijn gewoonte ging hij op sabbat naar de synagoge. Toen hij opstond om voor te lezen, werd hem de boekrol van de profeet Jesaja overhandigd, en hij rolde hem af tot de plaats waar geschreven staat:
'De Geest van de Heer rust op mij,
want hij heeft mij gezalfd.
Om aan armen het goede nieuws te brengen heeft hij mij gezonden,
om aan gevangenen hun vrijlating bekend te maken
en aan blinden het herstel van hun zicht,
om onderdrukten hun vrijheid te geven,
om een genadejaar van de Heer uit te roepen.'*

In Zacharia 9:9-10 ligt de nadruk op het nederige karakter van de vorst in zijn hoedanigheid als vredebrenger:

Juich, Sion, Jeruzalem, schreeuw het uit van vreugde!
Je koning is in aantocht, bekleed met gerechtigheid en zege.
Nederig komt hij aanrijden op een ezel,
op een hengstveulen, het jong van een ezelin.
Ik zal de strijdswagens uit Efraïm verjagen en de paarden uit Jeruzalem;
de bogen worden gebroken.
Hij zal vrede stichten tussen de volken.
Zijn heerschappij strekt zich uit van zee tot zee,
van de Rivier tot de einden der aarde.

Dit beeld van Gods Gevolmachtigde – rijdend op een ezel, het deemoedigste aller dieren in tegenstelling tot het paard, het krijgsdier bij uitstek – stemt volledig overeen met de idee van geweldloosheid in het Godswoord aan Zerubbabel (Zacharia 4:6b):

‘Niet door eigen kracht of macht zal hij slagen—zegt de HEER van de hemelse machten—
maar met de hulp van mijn geest.

Met grote ontroering heb ik deze woorden gelezen op het prachtige *menora*-gedenkteken tegenover het Israëliische parlamentsgebouw. Het was in 1988, toen de eerste intifada net was begonnen.

De visie op de Gevolmachtigde Gods als een geweldloze dienaar in het boek Zacharia steekt schril af tegen het beeld van de vorst in de bekende koningspsalm, waarin deze wordt voorgesteld als iemand die de opstandige volken *‘verplettert met een ijzeren knots, hen stukslaat als een aarden pot’* (Psalm 2:9). Het is dan ook typerend dat de evangeliën in het verhaal over de huldiging van Jezus als Gevolmachtigde Gods niet bij Psalm 2 aanknopen, maar bij Zacharia 9, en Jezus niet op een paard, maar op een ezel Jeruzalem laten binnenrijden.

De op recht en gerechtigheid gebaseerde situatie van vrede staat hoog genoteerd in de profielschets van Gods Gevolmachtigde. De heerschappij van God in de wereld houdt immers in dat er absolute vrede op aarde heerst, niet alleen in de mensenmaatschappij maar ook in hun leefwereld. Dit wordt op indrukwekkende wijze onder woorden gebracht in Psalm 85:11-14:

trouw en waarheid omhelzen elkaar, recht en vrede begroeten elkaar met een kus,
uit de aarde bloeit de waarheid op, het recht ziet uit de hemel toe.
De HEER geeft al het goede: ons land zal vruchten geven.
Het recht gaat voor God uit en baant voor hem de weg.

en even treffend in Jesaja 32:16-17, waar gesproken wordt over de heilzame gevolgen van de uitstorting van 'de Geest van boven':

*Het recht zal zich vestigen in de woestijn,
gerechtigheid wonen in de boomgaard.
Dan zal de gerechtigheid vrede stichten,
ze brengt rust en vertrouwen voor altijd.*

De verwachting van een allesomvattende vrede is nergens zo treffend onder woorden gebracht als in het vervolg van de profielschets van Gods Gevolmachtigde in Jesaja 11, waarin de absolute vrede in het dierenrijk als metafoor wordt gebruikt ter aanduiding van de kwaliteit van de vrede in de mensenwereld (Jesaja 11:6-10):

*Dan zal een wolf zich neerleggen naast een lam,
een panter vlijt zich bij een bokje neer;
kalf en leeuw zullen samen weiden
en een kleine jongen zal ze hoeden.
Een koe en een beer grazen samen,
hun jongen liggen bijeen;
een leeuw en een rund eten beide stro.
Bij het hol van een adder speelt een zuigeling,
een kind graait met zijn hand naar het nest van een slang.
Niemand doet kwaad, niemand sticht onheil
op heel mijn heilige berg.
Want kennis van de HEER vervult de aarde,
zoals het water de bodem van de zee bedekt.
Op die dag zal de telg van Isai
als een vaandel voor alle volken staan.
Dan zullen de volken hem zoeken
en zijn woonplaats zal schitterend zijn.*

Voor een bespreking van de numerieke aspecten van deze indrukwekkende tekst, waarbij veelvuldig gebruik is gemaakt van het getal van de volheid, 7, zie mijn boek *Vertellen met getallen. Functie en symboliek van getallen in de bijbelse oudheid*, Zoetermeer 1992, 2de druk 1998, blz. 37-40.

Jezus als Gods Gevolmachtigde

Volgens de vier Evangeliën beantwoordde Jezus, de zoon van Jozef en Maria uit Nazareth, aan deze profielschetsen van de ideale Gevolmachtigde Gods. In alle toonaarden getuigen ze van hun geloof dat Jezus de Gevolmachtigde is, de Messias, de Zoon van God, op wie de Geest van God rust, Degene die door zijn leer en leven de heerschappij van God komt realiseren.

Mattheüs maakt met behulp van het door hem ontworpen geslachtsregister van Jezus duidelijk dat deze zowel van *Abraham* als van *David* afstamt (Mattheüs 1:1-17). Lukas wil met zijn geslachtsregister laten zien dat Jezus via de lijn van zijn vader Jozef en via onder anderen David en Abraham, ‘*de zoon van Adam, de zoon van God*’ is (Lukas 3:23-38). Mattheüs en Lukas maken bovendien gebruik van het bekende literaire motief van de wonderbaarlijke geboorte, om aan te tonen dat het om een heel bijzondere persoon gaat: een ‘kind van God’ (zie *Zin en onzin rond de Bijbel*, hoofdstuk 3, de paragraaf ‘Het motief van de wonderbaarlijke geboorte’).

Met de idee van de verwekking van Jezus door de Heilige Geest – ten onrechte in latere tijd ‘de maagdelijke geboorte’ genoemd – willen de evangelisten niets meer doen dan tot uitdrukking brengen dat Jezus de *Zoon van God* is (Lukas 1:35; vergelijk Mattheüs 1:18). Het gaat immers niet om een historisch-biologisch feit, maar om een *metafoor* waarmee het bijzondere van Jezus wordt geïllustreerd. Hij is ‘uit God geboren’, dus kind van God. Het kind van God bij uitstek.

De evangelisten kennen het kind Jezus een dubbel vaderschap toe: Jozef is zijn biologische vader en God is zijn geestelijke Vader. Het is theologisch beschouwd grote onzin het geestelijke vaderschap in rationalistische zin op te vatten en God als de biologische vader te beschouwen. Wie de twee vaderschappen zo tegen elkaar uitspeelt, schiet voorbij aan de diepste bedoeling van de metafoor van het vaderschap Gods. Dit dubbele vaderschap geldt trouwens ook voor de volgelingen van Jezus, die zich evenals Jezus ‘kind van God’ mogen noemen (Johannes 1:12-13):

*Wie hem wel ontvingen en in zijn naam geloven,
heeft hij het voorrecht gegeven om kinderen van God te worden.
Zij zijn niet op natuurlijke wijze geboren, niet uit lichamelijk verlangen of uit de wil van een man,
maar uit God.*

Niemand zou toch willen beweren dat dit laatste betekent dat christenen geen biologische vader hebben!

De aanduiding van Jezus als *Zoon van God*, dat wil zeggen *kind van God*, geeft primair uitdrukking aan het verschil tussen Hem en ‘gewone’ mensen. Hij is het kind van God bij uitstek, een mens zoals God die bedoelt. Anderzijds zegt de metafoor ‘kind’ iets fundamenteels over de relatie met de ‘vader’. Er is en blijft echter een absoluut kwalitatief verschil tussen Kind en Vader, tussen Gezondene en Zender, tussen Gevolmachtigde en Volmachtgever. Ze zijn noch gelijk noch identiek.

Men kan daarom eigenlijk nooit zeggen dat God (de Vader!) door de geboorte van Jezus mens is geworden. Volgens de evangelist Johannes, waar deze oude dwaling op is gebaseerd, is niet God maar *het Woord* mens geworden (Johannes 1:14):

Het Woord is mens geworden en heeft bij ons gewoond, vol van goedheid en waarheid, en wij hebben zijn grootheid gezien, de grootheid van de enige Zoon van de Vader.

Alle vier Evangeliën brengen het optreden van Jezus in verband met het op handen zijn van het *Koninkrijk van God*, de concrete realisering van Gods heerschappij op aarde. Met zijn doop wordt Jezus tot *Kind van God* geproclameerd en voor zijn taak toegerust doordat Hij de *Heilige Geest* ontvangt – symbolisch tot uitdrukking gebracht door de metafoor van de duif die uit de hemel neerdaalt. Als we de eerste drie Evangeliën goed lezen, worden we getroffen door hun intentie om duidelijk te maken dat het optreden van Jezus volledig in het teken staat van een *geleid worden door de Heilige Geest*, waarbij Hij het kind-van-God-zijn onder alle omstandigheden waarmaakt.

Zo zegt Lukas:

*Hij zal vervuld worden met **de heilige Geest** terwijl hij nog in de schoot van zijn moeder is (1:15)*

*Het kind groeide op en werd gesterkt door **de Geest** (1:180)*

*Hij zal jullie dopen met **de heilige Geest** en met vuur (3:16)*

***de heilige Geest** daalde in de gedaante van een duif op hem neer (3:22)*

*Vervuld van **de heilige Geest** trok Jezus weg van de Jordaan (4:1a)*

*en geleid door **de Geest** zwierf hij veertig dagen rond in de woestijn (4:1b)*

*Jezus keerde, gesterkt door **de Geest**, terug naar Galilea (4:14)*

*'**De Geest van de Heer** rust op mij, want hij heeft mij gezalfd...' (4:18, citaat uit Jesaja 61).*

Markus, Mattheüs en Lukas hechten eraan te berichten dat zijn eerste optreden na zijn doop met de Heilige Geest daarin bestaat dat Hij zich beschikbaar stelt voor een experiment van God: de verzoeking in de woestijn. Deze kleinschalige proef, als de eerste stap in de uitvoering van 'het experiment Gevolmachtigde', heeft ten doel de essentie van het optreden van Jezus en zijn betekenis als Gevolmachtigde Gods uiteen te zetten (Mattheüs 4:1-11, Markus 1:12-13 en Lukas 4:1-13).

In dit alleen door Mattheüs en Lukas uitgewerkte leerverhaal wordt van allerlei oudtestamentische motieven gebruik gemaakt: de verleiding van de mens tot het kwaad (Genesis 3); het experiment met Job die door de Aanklager op de proef wordt gesteld; het experiment met Israël veertig jaar in de woestijn (Deuteronomium 8:1-6); het veertig dagen en veertig nachten durende vasten van Mozes bij gelegenheid van zijn 'ontvangst' van de wegwijzing (Exodus 24:18 en Deuteronomium 9:9) en de veertig dagen en veertig nachten durende tocht van Elia door de woestijn op weg naar de berg Horeb (1 Koningen 19:1-8).

Het verhaal laat zien hoe Jezus, als een door Gods Geest geleid mens, als echt kind van God, zich in situaties van verleiding gedraagt. In het kort komt het hierop neer:

1. Jezus zwicht niet voor de verleiding om zijn kinschap Gods op te offeren aan het bevredigen van materiële behoeften (hier gesymboliseerd door de uitdaging om als Zoon van God brood uit stenen te maken). Eten is heel belangrijk, doch de mens leeft niet alleen maar van eten, maar van alle woord dat uit de mond Gods uitgaat. De apostel Paulus heeft deze waarheid heel helder geformuleerd in de brief aan de Romeinen (14:17, vrij naar de NBV):

*want het Koninkrijk van God is niet zozeer een zaak van eten en drinken,
als wel van gerechtigheid, vrede en vreugde door de heilige Geest.*

Deze tekst wordt veelal vertaald als zou het hier om een absolute tegenstelling gaan: ‘*geen zaak van eten en drinken, maar van gerechtigheid...*’ (zo NBV). Ten onrechte, want ‘eten en drinken’ en ‘gerechtigheid’ sluiten elkaar niet uit in absolute zin. De bedoeling van zulke tegenstellingen is vaak niets meer dan de eerstgenoemde zaak te relativeren in vergelijking met de als tweede genoemde zaak. Daarom vertaal ik ‘niet zozeer een zaak van eten en drinken, als wel van gerechtigheid...’

Laat ik een voorbeeld geven om te laten zien hoe absurd het kan zijn deze tegenstelling in absolute zin op te vatten. Kort na de Cottesloe-conferentie van de Wereldraad van Kerken in Johannesburg in december 1960, waarbij aandacht is gevraagd voor de erbarmlijke levensomstandigheden van de zwarte bevolking, was er een Algemene Vergadering van de Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika. De toenmalige voorzitter, ds. J.G.A. Oosthuizen hield bij de opening een preek naar aanleiding van Romeinen 14:17. Als reactie op de oproep van de Wereldraad, meende de dominee categorisch te moeten ontkennen dat het Koninkrijk van God iets te maken heeft met zaken als eten en drinken. Bovendien vond hij dat ook gerechtigheid er niets mee van doen heeft, want wat Paulus in gedachte had was de gerechtigheid zondaren in Christus geschonken. Deze preek staat in mijn geheugen gegrift als het schoolvoorbeeld van schriftverdraaiing omwille van de ideologie van apartheid.

De nadruk op gerechtigheid is volkomen in overeenstemming met het woord van Jezus in Mattheüs 6:33:

*Zoek liever eerst het Koninkrijk van God en zijn gerechtigheid,
dan zullen al die andere dingen je erbij gegeven worden.*

2. Jezus weerstaat de verleiding om terwille van macht en prestige zijn ziel en zaligheid aan de duivel te verkopen, want de prijs is dat Hij de heerschappij van het kwaad in de wereld erkent en zelfs religieus aanvaardt door de duivel te aanbidden.

3. Ten slotte weigert Jezus toe te geven aan de verleiding om bij een roekeloze daad (blindelings in de afgrond springen) op een naïeve wijze op God te vertrouwen en Hem zo te verzoeken. Door het valse schriftgebruik van de verleider te doorzien en bij elke verzoeking vast te houden aan de essentiële boodschap van de Schrift, weerstaat Hij het kwaad en breekt zo de macht van ‘de Boze’.

God heeft het immers op aarde voor het zeggen, niet ‘de Boze’. Zo wordt Jezus gepresenteerd als *iemand die het kwaad overwint*, en zo de weg vrijmaakt voor de heerschappij van God.

Daarbij wordt hij gepresenteerd als degene die ‘*de zonde der wereld wegneemt*’ (Johannes 1:29b). Waar het Tuinverhaal in Genesis 3 wil uitleggen hoe zonde *ontstaat*: de mens zondigt als hij voor het kwade kiest, maakt dit verhaal duidelijk hoe zonde *voorkomen wordt*. Door de verleiding te weerstaan laat Jezus zien dat de mens niet gedoemd is toe te geven aan het kwaad en zo te zondigen. De vicieuze cirkel kan doorbroken worden; de mens kan bevrijd worden en zich wel degelijk als kind van God gedragen.

Op deze wijze is Jezus degene die *mensen van zonde bevrijdt*. Wie Hem volgt, zondigt niet. In de eerste brief van Johannes wordt de betekenis van dit ‘wegnemen’ van de zonde kernachtig samengevat: ‘*Ieder die in Hem blijft, zondigt niet*’ (3:6a), en ‘*Ieder die uit God geboren is, doet geen zonde*’ (3:9a). In zijn omgang met mensen heeft Jezus tevens duidelijk gemaakt dat wie toch in zonde valt, op *vergeving* mag rekenen en opnieuw mag beginnen, mits hij berouw toont. God is immers barmhartig.

De Evangelien presenteren Jezus als de door God gevlmachtigde *Wegwijzer* die niet alleen de juiste weg wijst, maar deze ook zelf gaat en anderen oproept met Hem mee te gaan. Als Kind van God bij uitstek, die zich door Gods Geest laat leiden, zet Hij mensen op de weg naar het kindschap Gods. De manier waarop Hij dat doet, is dat hij kritisch kijkt naar zijn eigen geloofstraditie, telkens de essentie ervan aan het licht brengt en alle letterknechterij en valse schijn aan de kaak stelt. Hij is immers gekomen om ‘*de wet te vervullen*’ en zo aan zijn goddelijke roeping te beantwoorden: de realisering van Gods heerschappij onder mensen. Dit is de essentie van het optreden van Jezus als Gods Gevlmachtigde.

Door zijn leer en leven heeft Hij de gevestigde ‘orde’ van zijn tijd kennelijk zoveel aanstoot gegeven dat Hij als een bedreiging werd ervaren en op aanstichting van de geestelijke leiders door de Romeinse autoriteiten werd geëxecuteerd. Dat zijn terechtstelling een grote schok was voor zijn volgelingen en dat zijn dood voor velen de verwachting van een messiaans Godsrijk in rook heeft doen opgaan, spreekt vanzelf. Maar mede door de religieuze ervaringen van sommigen die Hem na zijn dood als een reël HEER zagen verschijnen, werd zijn dood positief geduid en er zin aan gegeven: niet als het einde van zijn inzet voor de realisering van Gods heerschappij, maar als de overgang naar de tweede fase ervan, waarin zijn volgelingen deze taak overnemen en voortzetten. Het heengaan van Jezus is zinvol omdat het ruimte schept voor de komst van de *Heilige Geest* waarmee zijn volgelingen verder gaan. Met zijn dood laat Jezus de zijnen niet als wezen achter – Hij komt bij hen terug wanneer zij de Heilige Geest ontvangen. Deze zingeving wordt breed uitgewerkt in het evangelie van Johannes (14-17; zie vooral 14:18 en 16:7). Naast deze primaire zingeving van het evangelie werd op een heel andere wijze zin aan de dood van Jezus gegeven door de apostel Paulus die als geen ander grote nadruk legde op de idee van Jezus’ plaatsvervangend en verzoenend lijden en sterven. Hij voegde daarmee een nieuwe dimensie toe aan de

zingeving. In latere tijd zou de Paulinische verzoeningsgedachte zo'n centrale rol gaan spelen dat de primaire zingeving – zeer ten onrechte – op de tweede plaats kwam. Daardoor werd de primaire betekenis van Jezus, die als Gods Gevolmachtigde (met zijn volgelingen) onder de leiding van de Heilige Geest gestalte geeft aan de heerschappij van God in de wereld, eveneens naar de achtergrond verschoven.

Het nieuwtestamentische 'experiment Gevolmachtigde' heeft aangetoond dat de Messias de realisering van Gods heerschappij niet op zijn eentje kan uitvoeren. Zonder volgelingen blijft zijn werk zonder vervolg en loopt zijn inzet op niets uit. De Gevolmachtigde is evenmin als de Volmachtgever een Doe-het-zelf. Hij heeft mensen nodig. De evangeliën maken dan ook duidelijk: zoals God Jezus zond, zo zendt Jezus nu zijn volgelingen.

Het experiment Gevolmachtigde komt in een volgende fase.

De aanvang van deze fase wordt gemarkeerd door de religieuze ervaring die zijn volgelingen hadden bij de ontvangst van de Heilige Geest, Gods Geest, dezelfde Geest die Jezus bij zijn doop ontvangen had. Lukas presenteert Jezus als degene die mensen 'met de Heilige Geest doopt' (3:16b) en in zijn boek Handelingen laat hij Jezus in een afscheidsgesprek tot zijn volgelingen zeggen (1:5):

Johannes doopte met water, maar binnenkort worden jullie gedoopt met de heilige Geest.

Lukas heeft een duidelijke visie op de voortgang van het werk van Jezus als Gods Gevolmachtigde ter realisering van diens heerschappij op aarde. Op de vraag van de ontgoochelde volgelingen aan Jezus, 'Heer, gaat u dan binnen afzienbare tijd het koningschap over Israël herstellen?', laat hij Hem antwoorden (Handelingen 1:7-8):

'Het is niet jullie zaak om te weten wat de Vader in zijn macht heeft vastgesteld over de tijd en het ogenblik waarop deze gebeurtenissen zullen plaatsvinden.

Maar wanneer de heilige Geest over jullie komt, zullen jullie kracht ontvangen en van mij getuigen in Jeruzalem, in heel Judea en Samaria, tot aan de uiteinden van de aarde.'

Het gaat niet om de wederoprichting van een Israëlitisch koninkrijk, maar om de doorwerking in de wereld van de heerschappij Gods waarvoor Jezus de richtlijnen heeft gegeven en de grondslag heeft gelegd. Bij hun doop ontvangen zijn volgelingen de gave van de Heilige Geest (Handelingen 2:38!), hun geestelijke toerusting met het oog op de uitvoering van hun taak: als getuigen van de Gevolmachtigde op deze aarde gestalte geven aan de heerschappij van de HEER.

De rol van joden en christenen

In dit paragraafje gaat het mij om een theologische plaatsbepaling van het jodendom en het christendom in het kader van de realisering van Gods heerschappij in de wereld. Uitgangspunt is daarbij de serie goddelijke experimenten vanaf ‘het experiment Abraham en de zijnen’ tot en met ‘het experiment Gevolmachtigde’ dat in een nieuwe fase was gekomen met de verbreiding van het evangelie. De proef met Abraham en de zijnen, die in een impasse was gekomen toen er een eind kwam aan het bestaan van een joodse natie in Palestina, kreeg een vervolg: ‘het experiment jodendom’.

Voor het slagen van deze proeven in positieve zin, de realisering van zijn universele heerschappij, is God van mensen afhankelijk: zijn getuigen en medewerkers in de wereld. Wie zijn deze Godsgetuigen? Als we ervan uitgaan dat het oude Israël de Godsgetuige van het oudtestamentische tijdvak was en de grondlegger van de geloofstraditie waarin zowel joden als christenen staan, dan moeten we vaststellen dat Israël twee erfgenamen had: jodendom en christendom. En wel in deze volgorde, want het christendom als loot van het nieuwtestamentische jodendom, komt op de tweede plaats. Het jodendom heeft als directe voortzetting van het oude Israël zondermeer de oudste rechten en ook de beste papieren, de oudtestamentische Heilige Schrift. Maar op die ‘beste papieren’ maken ook christenen aanspraak. En terecht. De canonieke boeken van het Oude Testament zijn ook hun Schrift, zij het dan dat zij er nog enige belangrijke geschriften (het Nieuwe Testament) aan hebben toegevoegd en dat ze de joodse canon met een aantal minder belangrijke geschriften hebben uitgebreid (de zogenoemde deuterocanonieke boeken). Daarnaast weten christenen (of horen te weten) dat hun wortels in het jodendom liggen en dat Jezus en de apostelen joden waren. Christenen zijn daarom mede-erfgenamen van Israëls nalatenschap. Beide erfgenamen hebben op hun eigen manier een *boven-nationaal* karakter.

Het jodendom is door de lotgevallen van de geschiedenis geworden tot een niet geografisch gebonden geestelijke volksgemeenschap. Bijna tweeduizend jaar hebben de joden als echte wereldburgers kunnen bestaan zonder een eigen nationale staat. Voor de handhaving van hun identiteit hadden en hebben ze krachtige middelen: hun geloof in God JHWH en de beleving ervan in rituelen en feesten; hun manier van leven die met name door de besnijdenis en de onderhouding van de sabbat en de spijswetten wordt gekenmerkt; hun beschaafde, vreedzame en volkomen agressieloze en daarom zeer kwetsbare opstelling in de wereld; hun zegenrijke inzet voor de handhaving van geestelijke waarden en voor de ontwikkeling van onderwijs, wetenschap en kunst.

Ook het christendom is, als het goed is, boven-nationaal. Als een oorspronkelijk joodse beweging in Palestina is het spoedig uitgegroeid tot een universele niet geografisch gebonden geloofsgemeenschap. In deze zin zijn christenen evenals Joden wereldburgers. De ‘gave van de Heilige Geest was ook over de heidenen uitgestort’ en ‘God heeft ook de heidenen de bekering ten leven geschonken’ (Handelingen

10:45 en 11:18b). Ondanks de vele verleidingen om voor het kwaad te zwichten en verraad aan zichzelf te plegen (zoals wereldlijke staatvorming; de kruistochten; ‘Deutsche Christen’; Nederlands, Amerikaans en Zuid-Afrikaans christelijk nationalisme), heeft het christendom zich als een Godswonder kunnen handhaven. Dit gebeurde dankzij wat we theologisch ‘de kwetsbare maar krachtige leiding van de Heilige Geest en haar zuiverende en vernieuwende werking’ kunnen noemen.

Jood-zijn betekent kind van Abraham zijn, wiens nakomelingen geroepen zijn om door hun manier van leven te getuigen van De HEER en zo tot een zegen te zijn voor alle volken. Christen-zijn houdt in getuige van Jezus zijn, de Gevolmachtigde Gods wiens volgelingen geroepen zijn om de door Hem gegeven richtlijnen in handel en wandel toe te passen ter realisering van Gods heerschappij in deze wereld. Theologisch betekent dit dat er *twee getuigen* van Gods heerschappij zijn, ieder met zijn eigen identiteit en zijn eigen inbreng.

De vraag of er nog een derde getuige is (de islam!), of dat er zelfs meerdere zouden kunnen zijn (de andere godsdiensten!), is hier nu niet aan de orde. Dat er *twee* getuigen zijn, beantwoordt in ieder geval aan de bijbelse norm dat in de mond van twee of drie getuigen elk woord vaststaat.

Theologisch neemt de moderne staat Israël hierbij geen afzonderlijke plaats naast het jodendom in. Deze twee grootheden dienen duidelijk van elkaar te worden onderscheiden. De staat Israël is weliswaar een Joodse staat en een onderkomen voor Joden, maar kan onmogelijk het nationale thuisland van alle joden zijn. De komst van te veel immigranten zou trouwens een ramp zijn voor Israël en een grote bedreiging vormen voor de broze ‘vrede’ in de regio – en dit kan gebeuren nu het akelige monster van de Jodenhaat weer zijn kop begint op te steken!

De staat Israël mag zeker niet als de vertegenwoordiger van het jodendom beschouwd worden, laat staan als zijn plaatsvervanger. Deze staat is uiteraard van grote symbolische betekenis voor het mondiale jodendom – te vergelijken met die van het Vaticaan voor de Rooms-Katholieke Kerk – maar is in wezen een wereldlijke staat. Als een staat onder de staten en meegenomen in de vaart der volken, is Israël vaak gedwongen geweest te vechten voor zijn voortbestaan en voor het behoud van zijn identiteit. Christenen leggen Israël daarom een ondraaglijke last op, wanneer ze aan deze staat hogere eisen stellen dan aan hun eigen staat. Theologisch beschouwd geloof ik niet dat de staat Israël geroepen is de taak van het jodendom in de wereld op zich te nemen. De vorming van een Israëlitische staat – zo heeft het goddelijke experiment in de bijbelse tijd immers uitgewezen – is gebleken geen garantie te kunnen bieden voor de realisering van Gods heerschappij in de wereld. Ik vind dat christenen moeten ophouden in die richting zulke hoge en overspannen verwachtingen van de moderne staat Israël te koesteren. Laten we Israël in Godsnaam met rust laten! Het is met joden en christenen – en niet met de staat Israël en het Vaticaan – dat de beide goddelijke experimenten worden voortgezet.

Voor rivaliteit tussen de twee getuigen, jodendom en christendom, is volstrekt geen plaats. Hetzelfde geldt voor het monopoliseren van het getuigenis door één der getuigen ten koste van de ander. Ze zullen elkaar dienen te erkennen en te respecteren als medeërfgenen van één en dezelfde theologische nalatenschap. Ze kunnen van elkaar leren, elkaar corrigeren, aanvullen en verrijken. Joden en christenen zijn op elkaar aangewezen en zullen alles in het werk moeten stellen om, met het oog op hun taak in de wereld, aan het herstel van hun nog steeds diep geschonden relatie te werken.

Wat dit betreft kan ik niet voor Joden spreken. Wel kan ik stellen dat ze alle recht en reden hebben een kritisch afwachterende houding in te nemen ten opzichte van toenadering van de kant van christenen. Van christenen verwacht ik – en velen met mij – dat ze eindelijk hun schuld jegens de Joden tot op de bodem moeten uitzoeken, voor God erkennen en publiekelijk duidelijk uitspreken. Schulderkenning is naar mijn mening een absolute voorwaarde en een eerste vereiste voor verzoening.

Dit geldt voor alle kerken, maar met name voor de Kerk van Rome die tot op de dag dat ik dit schrijf geweigerd heeft openlijk schuld te belijden. Dat een schuldbelijdenis aan het adres van joden geheel ontbreekt in het in december 1993 gesloten akkoord tussen het Vaticaan en Israël, maakt deze gelegenheid tot een jammerlijk gemiste kans. Dat het Vaticaan in deze tijd aanvallen op joden, schending van synagogen en joodse begraafplaatsen en belediging van de nagedachtenis aan slachtoffers van de jodenvervolgung zegt te betreuren, is volstrekt ontoereikend. Dit heeft niets te maken met de erkenning van de schuld van de kerk aan de laaghartige Jodenhaat en de gruwelijke Jodenvervolgung door de eeuwen heen. Het niet (willen) erkennen van deze schuld staat voor mijn gevoel op één lijn met de ontkenning van de holocaust.

Naast de erkenning van hun schuld jegens de Joden zullen christenen, willen ze de relatie met hen verbeteren, hun kerkelijke geloofstraditie serieus kritisch in ogenschouw moeten nemen. Wij zullen moeten kijken in hoeverre de kerk in de loop van de tijd in haar leer en dogma's afgeweken is van de bijbelse richtlijnen, waardoor wij van onze wortels en van het jodendom vervreemd geraakt zijn. Juist in de ontmoeting met de synagoge kan de kerk komen tot een sanering van haar leer en een herijking van haar belijden. Dit kan ze het beste doen op basis van door wetenschappelijke studie verworven inzichten in de Bijbel. Mijn ervaring in het kader van de bijbelwetenschap, waarin Joden en christenen over de hele wereld samenwerken, is dat de wetenschappelijke studie van de Bijbel ons heel dicht bij elkaar brengt. Er is onder bijbelgeleerden een grote mate van overeenstemming, als het gaat om de essentie van wat er in de Bijbel aan de hand is, ook al hebben ze op detailpunten verschillende opvattingen. De kerk zal moeten leren eindelijk deze zelfde bijbelwetenschap serieus te nemen en de resultaten ervan in haar leer en geloofsdelen te integreren.

Dit geldt niet alleen voor haar relatie met het jodendom, maar ook en vooral voor haar relatie met haar eigen achterban. Voorzover kerkleden nog niet afgehaakt hebben, bestaat deze achterban hoe langer hoe meer uit lidmaten die mondig (geworden of aan het worden) zijn, zelf de Bijbel kritisch kunnen lezen en daarom niet bereid zijn alles wat de kerk ‘leert’ voor zoete koek op te eten. In plaats van star op de oude leer te blijven staan en haar welmenende critici als afvalligen te brandmerken of te negeren, kan de kerk beter met de wetenschap in discussie treden en met het jodendom als gesprekspartner op weg gaan. Dit Samen op Weg-proces moet nog helemaal van de grond komen. Intussen is de realisering van Gods heerschappij in de wereld daar fundamenteel van afhankelijk. Zo helpe ons God, de HEER!

Zin en onzin rond het Koninkrijk Gods

Zoals uit het voorgaande is gebleken, bestaat er voor wat het Oude Testament betreft geen onduidelijkheid of onzekerheid over wat bedoeld wordt met de regering van God. Het gaat om een situatie of toestand op aarde, een wereldorde, waarin recht en gerechtigheid, barmhartigheid en liefde heersen. God ‘heerst’ daar waar deze morele waarden worden gerealiseerd. Men spreekt dan van de ‘heerschappij’ of het ‘koningschap’ van God. De uitdrukking ‘Koninkrijk van God’ komt overigens niet in het Oude Testament voor.

In het Nieuwe Testament lijkt ‘Koninkrijk van God’ de gangbaar geworden term te zijn, omdat vertalers over het algemeen, mijns inziens ten onrechte, de voorkeur geven aan ‘Koninkrijk van God’ ten koste van ‘heerschappij/koningschap van God’. Het nieuwtestamentisch Griekse woord *basileia* heeft echter zowel de betekenis ‘heerschappij’ of ‘koningschap’ (de primaire oudtestamentische betekenissen) als ‘koninkrijk’, de nadere concretisering van ‘heerschappij/koningschap’. Waar zo geconcretiseerd wordt, kunnen misverstanden ontstaan en bestaat het gevaar dat de aandacht wordt afgeleid van datgene waar het fundamenteel om gaat: de *geestelijke* heerschappij van God, een wereldorde waar God regeert. Zo stellen velen zich het Koninkrijk van God voor als een bepaald *domein* waar God regeert. Dit domein zou dan *de hemel* zijn; daar staat immers de troon van God! Men pleegt dan te zeggen: ‘hier beneden is het niet’ en denkt daarmee een vrome uitspraak te doen, maar eigenlijk is dit een ketterij.

De nieuwtestamentische teksten die in dit verband aangevoerd worden ter staving van deze opvatting, zeggen namelijk iets heel anders dan vaak wordt gedacht. Ik bedoel de teksten waarin de uitdrukking ‘koninkrijk der hemelen’ voorkomt, een term die zou kunnen suggereren dat het om een buitenaards, ‘hemels’ koninkrijk gaat. Wie enigszins ingewijd is, weet echter dat het woord ‘hemel’ in dit verband wordt gebruikt als een vervanging van het woord ‘God’. Dit hangt samen met de rond het begin van onze jaartelling in het jodendom opgekomen schroom om de Godsnaam te gebruiken. De uitdrukking ‘koninkrijk der hemelen’ die met name in Mattheüs voorkomt, betekent niets anders en niets méér dan ‘Koninkrijk van God’. Vergelijk Markus 1:15 en Lukas 4:43 met Mattheüs 3:2, 4:17, 5:3 en 7:21.

Een tekst waar vaak naar verwezen wordt ter ondersteuning van de idee van een buitenaards ‘hemelrijk’, is Johannes 18:36 waar Jezus op een vraag van Pilatus antwoordt: *‘Mijn koningschap is niet van deze wereld’*. Daarmee wordt zeker niet gedacht aan een buitenaards, hemels koninkrijk waarover Jezus zou heersen. Waar het in dit antwoord om gaat, is dat het *koningschap* van Jezus van een heel andere orde is dan de gangbare koninkdommen in de wereld, die zichzelf met wapengeweld instandhouden. Zijn koningschap is *‘niet van hier’*, dat wil zeggen, het wortelt niet in deze wereld, maar vindt zijn oorsprong in God. Ik citeer deze tekst in de vertaling van de *Groot Nieuws Bijbel* (Johannes 18:36):

‘Mijn koningschap behoort niet tot deze wereld. Als dat zo was, hadden mijn dienaren wel gevochten om me uit de handen van de Joden te houden. Maar mijn koningschap vindt zijn oorsprong niet hier.’

Dat het koningschap van God en zijn Gevolmachtigde ook iets met ‘de hemel’ te maken heeft, wordt hiermee niet ontkend. Integendeel, Gods heerschappij strekt zich immers ook tot de hemelen uit en de heerschappij van Christus wordt opgevat als een hemel-en-aarde omvattende aangelegenheid (vergelijk bijvoorbeeld de Christushymne in Colossenzen 1:15-20!). Het is daarom volstrekt onjuist het Koninkrijk van God op te vatten als iets dat alleen voor de hemel geldt. Mensen kunnen de heerschappij van God geen grotere ondiens bewijzen dan het naar het domein der hemelen te verwijzen. Daarmee wordt Gods heerschappij op aarde, zo niet ontkend, dan toch tot iets gemaakt dat in deze wereld weinig voorstelt.

Een andere misvatting betreffende het Koninkrijk van God is dat het pas in het hiernamaals, in ‘het leven na dit leven’ een realiteit zal zijn. Sterven wordt gezien als synoniem met ‘ingaan in het Koninkrijk Gods’. Deze opvatting hangt natuurlijk nauw samen met de gedachte ‘hier beneden is het niet’: de heerschappij van God wordt niet of nauwelijks tijdens het aardse leven ervaren, maar heeft eigenlijk alleen betrekking op het leven na de dood. Daarmee wordt het Koninkrijk van God naar ‘de eeuwigheid’ verwezen.

In het licht van de Bijbelse getuigenissen moeten we ook tegenover deze verschraving van het domein van Gods regering stellen dat de heerschappij van God in dit aardse leven en zijn heerschappij in ‘het leven na dit leven’ elkaar niet hoeven uit te sluiten. We mogen de twee ‘domeinen’ van Gods heerschappij dan ook niet tegen elkaar uitspelen. Indien Gods heerschappij in het aardse leven een realiteit is, dan geldt ze óók voor de eeuwigheid, om de eenvoudige reden dat Gods regering eeuwig is. Hoe men ook al denkt over een ‘leven na dit leven’ – in de Bijbel uit men zich daar uiterst bescheiden over – het hiernamaals is niet het beginpunt van Gods heerschappij, maar de voortzetting ervan.

Het is belangrijk te weten dat het geloof in een ‘hiernamaals’, dat we in het latere jodendom en in het vroege christendom aantreffen, vreemd is aan het Oude Testament. Daar is het hiernamaals het dodenrijk

of het graf, waar geen communicatie met God mogelijk is (vergelijk Psalm 6:6). Van eeuwig leven voor de mens had men geen weet en van een bestaan na de dood kon men zich nog geen voorstelling maken. Over een verdere misvatting betreffende het Koninkrijk van God, namelijk als zou de realisering ervan uitsluitend Gods werk zijn, kunnen we na wat boven is gezegd, kort zijn. Deze gedachte is, zoals ik heb betoogd, ondeugdelijk, omdat ze volstrekt in strijd is met de bijbelse opvatting over de relatie tussen God en de mensen als zijn medewerkers. De idee dat de mens geen rol kan spelen bij de verwerkelijking van Gods heerschappij is gebaseerd op een heel negatieve en pessimistische visie op de mens, als zou deze door de ‘erfzonde’ van nature slecht en ‘onbekwaam tot enig goed’ zijn. Deze visie, die tevens een miskennis inhoudt van de vernieuwende en bekwaammakende kracht van de Heilige Geest, heb ik in hoofdstuk 5 als onbijbels aan de kaak gesteld. Het hoopgevend getuigenis van de Bijbel is juist dat mensen door de Geest van God kunnen veranderen en nieuwe schepselen kunnen worden en dat ze uiteindelijk gestalte zullen geven aan de heerschappij van God in de wereld.

De meest wijdverbreide misvatting betreffende de realisering van het Koninkrijk van God is de diep gewortelde, schijnbaar onuitroeibare opvatting dat de aarde ‘aan het eind der tijden’ zal vergaan. Dat zou zelfs een voorwaarde zijn voor de komst van Gods Koninkrijk. Deze sombere verwachting van de ‘ondergang van de wereld’, die meestal gekoppeld wordt aan het geloof in ‘de wederkomst van Christus’, berust op een hele serie misverstanden en onjuiste interpretaties van de teksten in de Bijbel waarin verwachtingen betreffende de toekomst worden uitgesproken. Er is in de Bijbel geen sprake van een ondergang van de wereld in die zin dat *de aarde* zal vergaan. Het Armageddon-geloof, de idee van een vernietigende oorlog, voorafgaande aan de wederkomst van Christus aan ‘het einde der tijden’, die ons boven het hoofd zou hangen, is grote onzin. De gedachte dat de aarde zal vergaan, staat volstrekt haaks op de bijbelse toekomstverwachting die gegrond is op het geloof in de trouw van God, die het werk van zijn handen niet laat varen en zijn schepping niet prijsgeeft. Ze berust op het vaste vertrouwen dat de heerschappij van God eens definitief gerealiseerd zal worden in deze wereld en dat de oude wereldorde van onrecht, haat en geweld plaats zal maken voor een nieuwe waarin gerechtigheid en liefde heersen.

In de bijbelse eschatologie gaat het niet om ‘het einde der tijden’, maar om de ondergang van de oude wereld en de verwachting van een *nieuwe mondiale bedeling* van gerechtigheid en vrede. Zie hiervoor *Zin en onzin rond de Bijbel*, hoofdstuk 8, ‘Het ‘einde der tijden’ en de Bijbelse toekomstverwachting’.

Tot slot nog enkele opmerkingen over de ‘wederkomst’ van Christus en de definitieve realisering van de heerschappij van God. De gangbare voorstelling van een ‘terugkeer’ van Jezus houdt in dat Hij op een goede dag plotseling vanuit de hemel ‘op de wolken’ of op de Olijfberg zal neerdalen om het Koninkrijk van God hier op aarde tot stand te brengen (vergelijk Markus 13:26, 14:62 en Handelingen 1:11). Zo’n ‘terugkeer’ van Jezus naar de aarde wordt door sommigen beschouwd als de oplossing van al onze

problemen in deze wereld. Zo heb ik meer dan eens mensen horen verzuchten dat de situatie in de wereld (het Midden-Oosten, Noord-Ierland en Zuid-Afrika!) zó hopeloos is dat alleen de wederkomst van Christus nog een oplossing kan brengen. We zouden dus weinig méér kunnen doen dan de grote dag afwachten. Ik ben dan geneigd te denken dat zo'n geloof in feite een motie van wantrouwen is in de Heilige Geest en dat het ertoe kan leiden dat we dingen maar op hun beloop laten. En dat zou in feite neerkomen op wat in de Bijbel 'God verzoeken' heet.

Een aandachtig lezen van de teksten waarin over een 'terugkeer' van Jezus wordt gesproken, wijst uit dat het in Johannes 14:18-20 gaat om een zinspel op de *opstanding* en de *verschijningen* van Jezus aan zijn volgelingen: Hij 'komt weer', na zijn lijden en sterven, in de gestalte van de Geest. Theologisch kunnen we dit als de eerste fase van de wederkomst beschouwen. In het verhaal in Handelingen 1:6-11 staat de belofte van de *komst van de Heilige Geest* duidelijk centraal. De woorden in de mond van de 'twee mannen in witte klederen' over een 'wederkomst' van Jezus (vers 11) hebben daarom primair betrekking op het pinkstergebeuren: Jezus keert terug in de geest, door de uitstorting van de Heilige Geest – de tweede fase van de wederkomst. Door de dubbelzinnigheid van de betreffende uitspraak kunnen we er echter ook een verwijzing in zien naar een wederkomst in de zin van de nog in de toekomst liggende *definitieve realisering van het Godsrijk* – de derde en laatste fase.

Hoe we ons dit laatste moeten voorstellen? Welnu, in het licht van alles wat in dit hoofdstuk is gezegd, kan de derde fase van de wederkomst van Jezus maar één ding betekenen: de voleinding van het werk van de Heilige Geest; de succesvolle afloop van 'het experiment Gevolmachtigde' met de volledige realisering van de heerschappij van God op aarde. Dan breekt er een situatie aan waarbij God zal zijn alles en in allen. Dan is er op aarde een wereldorde waarin waarheid, gerechtigheid en liefde het van het kwaad gewonnen zullen hebben. Alleen in die zin kan ik, en kunnen velen met mij, hopen en biddend, met de oudste kerk, blijven zeggen: *Marána-tá*, 'Kom, onze Heer!'

Mijn beeld van Jezus

Door mijn orthodox protestantse geloofsopvoeding heb ik van huis uit een beeld van Jezus meegekregen dat volledig bepaald was door de kerkleer: Jezus als de tweede Persoon van de Drie-eenheid, God-de-Zoon, onze Verlosser, Heiland en Zaligmaker. Van dit beeld werd gezegd dat het op de Schrift was gebaseerd, maar toen ik theologie ging studeren besepte ik dat er een discrepantie was tussen het simplistische en eenzijdige traditionele Jezusbeeld en het veel gecompliceerder en genuanceerder beeld dat het Nieuwe Testament ons biedt. Het beeld van Jezus dat ik sindsdien heb verworven werd fundamenteel bepaald door het feit dat het Oude Testament mijn vakspecialisme is, waarbij ik de nieuwtestamentische getuigenissen aangaande Jezus consistent interpreteer en evalueer tegen hun oudtestamentisch-joodse achtergrond. De uitkomst van mijn dissertatie-onderzoek naar de gedachte van

de onvergelykelijkheid van Jáhwè, namelijk dat geen god of welk hemels wezen dan ook op één lijn gesteld kan worden met de enige en unieke God van Israël, heeft mij al vroeg doen beseffen dat de idee van Jezus als God-de-Zoon op gespannen voet staat met een van de meest fundamentele verworvenheden van het oudtestamentische godsgeloof. Bovendien ontdekte ik gaandeweg dat er een cruciaal verschil is tussen de authentieke oud-en-nieuwtestamentisch-joodse gedachte van een *aardse* Gevolmachtigde Gods (de koning, c.q. messias), die als 'zoon van (= dicht bij, na aan) God' betiteld kan worden, en de in de kerkleer gangbaar geworden idee van de incarnatie (overigens een volstrekt heidens idee) van de *hemelse* figuur van God-de-Zoon, die vanuit hogere sferen naar de wereld toe werd gestuurd.

Even fundamenteel voor mijn beeldvorming van Jezus was mijn ontdekking van de flagrant eenzijdige wijze waarop over Jezus wordt gesproken in het centrale kerkelijke credo, de Apostolische Geloofsbelijdenis. Wie dit credo naast het Jezusbeeld van de drie synoptische Evangelien legt, komt tot de ontdekking dat er in het Apostolicum een groot hiaat zit, doordat er een enorme sprong wordt gemaakt van de *geboorte* van Jezus: 'geboren uit de jonge vrouw Maria' (Lukas 1-2) naar zijn *lijden en sterven*: 'die geleden heeft onder Pontius Pilatus...' (Lukas 22 e.v.). De conclusie die ik voor mezelf moest trekken was dat de kern van het getuigenis van de synoptische Evangelien (concreet Lukas 3-21), geheel ontbreekt in ons centrale credo. Voor mij klopt het hart van het Evangelie juist in dit christusgetuigenis: de blijde boodschap houdt in dat het reeds in het Oude Testament verwachte Koninkrijk van God dichtbij diens realisering is gekomen met het optreden van deze grote profeet. Jezus is daarom naar mijn inzicht een profeet met een sterk roepingsbesef *in* (niet *naar*!) de wereld gezonden te zijn, die concreet gestalte heeft gegeven aan het oudtestamentische ideaal van de op recht en gerechtigheid en barmhartigheid gebaseerde heerschappij van God. Bewust van zijn bijzonder nauwe relatie met God, tot uitdrukking gebracht door de Vader-zoon metafoor, voelde hij zich geïnspireerd en geleid door de geest van God om mensen door zijn leer en manier van leven de weg te wijzen ter realisering van dit Godsrijk. Door zijn prediking riep hij mensen op tot een radicale mentaliteitsverandering en tot navolging, en bood hun uitzicht op vergeving van schuld - wat een zoenoffer overbodig maakt. Zelf toonde hij zich bereid het hoogste offer voor het messiaanse ideaal te brengen, een offer dat hij zelf nooit heeft verstaan als een bloedig zoenoffer voor de zonde van de hele wereld, wat christenen er later van gemaakt hebben. In de gelijkenis van de pachters (Lukas 20) is geen sprake van de *voorbedachte* dood van de zoon!

Na zijn executie door de Romeinse autoriteiten hadden Jezus' volgelingen religieuze ervaringen van zijn aanwezigheid, die ze interpreteerden als verschijningen. Toen deze afnamen en ten slotte ophielden, hebben zij dat verklaard als een hemelvaart. Toch bleef men geloven in zijn aanwezigheid-in-de-geest: de collectieve pinksterervaring (Handelingen 2), de Damaskuservaring van Saulus (Handelingen 9) en de visioinaire ervaring van Petrus (Handelingen 10). Voor de eerste christenen was het vertrouwen in de aanwezigheid van Jezus door de Geest constitutief voor hun geloof. Dat is het ook voor mijn geloof.